

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2020

Yıl 10, Sayı 2, ss.87-102.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.836739>

Journal of Individual & Society

December 2020

Year 10, Issue 2, pp.87-102.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 06.12.2020

Submitted: 06.12.2020

Kabul Tarihi: 20.12.2020

Accepted: 20.12.2020

Atf Bilgisi / Reference Information

ÇELEBİ, E. ve ÖNAL, M. (2020). Varlık ve Bilginin Korelasyonu Üzerine Bir Değerlendirme, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (2), 87-102.

VARLIK VE BİLGİNİN KORELASYONU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE CORRELATION OF EXISTENCE AND KNOWLEDGE

Emin ÇELEBİ

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

emin.celebi@inonu.edu.tr,

ORCID NO: 0000-0001-8548-3811

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

onal.mehmet@inonu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0003-0191-8780

Öz

Varlık ve bilgi birbirinden ayrılamaz iki kavramdır. Bilginin içeriğini var olanlar oluşturduğu gibi bilgiyi üreten de bir 'var olan' varlıktır. Başka bir deyişle bilginin hem öznesi hem de nesnesi genel itibarıyla varlıktır. Modern dönemle birlikte bilgi ve varlık kavramlarının birbirinden uzaklaştırıldığını ve varlık kavramının ikincil plana itildiğini söyleyebiliriz. Bilme arzusunun varlık üzerinde tahakküme yol verdiği bu yeni paradigmanın, ürettiği sonuçlar bakımından, bütün

var olanlar için bir tehdit oluşturduğunu bizatihi birer var olanlar olarak tecrübe etmekteyiz. Bu itibarla varlık ve bilgi ilişkisinin tekrar sorgulanması ve gerçekte olduğu hâl üzere sahih bir biçimde açığa çıkartılması hayati bir önemi haizdir. Bu perspektiften hareketle bu çalışmada Parmenides, Herakleitos, Platon, Aristoteles ve Kant örnekleri üzerinden varlık ve bilgi ilişkisinin nasıl tesis edildiği yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Varlık, Bilgi, Parmenides, Herakleitos, Platon, Aristoteles ve Kant.

Abstract

Being and knowledge are two inseparable concepts. As the content of the knowledge is constituted by the entities, a being that produces the knowledge is an entity as well. In other words, both the subject and the object of knowledge are entities called as beings. However, with the modern period, we observe that the concepts of knowledge and being have been distanced from each other and the concept of being has been secondary. As beings, we experience that this new paradigm, in which the desire to know leads to domination over being, poses a threat to all existing ones in terms of the results it has produced. In this respect, it is of vital importance to question the relationship between being and knowledge again and to reveal it as it really is. In light of this perspective, this study will try to interpret how the relationship between existence and knowledge is established through the examples of Parmenides, Heraclitus, Plato, Aristotle and Kant.

Key Words: Being, Knowledge, Parmenides, Heraclitus, Plato, Aristotle and Kant.

GİRİŞ

T. Mengüşoğlu, “varlık alanının korrelatı bilgidir.” der (2000: 94). Kuşkusuz bu önerme, varlık ile bilgi arasındaki ilişkinin mahiyetini ortaya koymaktan ziyade bilginin, varlığın tasarımı olması bakımından

şekillenen bir kavram olduğunu ima etmektedir. Buradan hareketle herhangi bir kimsenin varlık tasavvuru ve teorisi aynı zamanda onun bilgi tanımı ve teorisini belirler.” diyebiliriz ancak burada da bir paradoks hemen göze çarpmaktadır: “Varlık tasavvuru, varlığa ilişkin bir yargıyı tazammun eder; varlığın kendisini değil. Yargı ise bir tanım olmak bakımından zaten bilgi demektir. Çünkü bilgi, tanımdan ibaretir ve tanımlar bize bilgi verirler. Bu tanımın içeriğini ise kuşkusuz o veya bu şekilde *varlık* belirlemektedir.” Görüldüğü üzere yaptığımız tanımında hem varlık hem de bilgi bir türlü kendisini kendisine nesne yapmamaktadır. Buna göre acaba varlık ile bilginin ayrıl(a)mazlığı bilgi ve varlık kavramlarını birbirine özdeş kılmaya bizi icbar eder mi? Şayet özdeş iseler niçin iki farklı kavram mevcuttur? Değilse, birincisi olmadığına ikincisinin olması neden mümkün olamıyor? Heidegger gibi varlığa yönelen öznenin de varlık olduğunu hesaba kattığımızda bütün bu sorular kökensel olarak anlamsızlaşır mı?

Söz konusu sorular, aslında meselenin görüldüğü kadar basit olmadığını da bize göstermiş olmaktadır. Bu zorluğu aşmanın birinci koşulu bize göre bir meseleyi ancak ait olduğu bağlam içerisinde ele almaktır. Örneğin bir kimse kavramların tanımlarına uygun kullanılıp kullanılmadığını bilginin ölçütü olarak kabul ederken bir başkası duyu verisi ile ilişkisini esas ölçüt olarak kabul edebilir. Hakeza kimisi bütün mevcut olanlara varlık derken bir diğeri sadece töze varlık deyip diğer olanları ‘var olan’ veya ‘nitelik’ olarak isimlendirebilmektedir. Greklerdeki varlık ve var olan ayırımının da net olmadığını (Yıldızdöken, 2018: 23) düşündüğümüzde bugünkü terminoloji bağlamında problem daha müşkül hale gelebilmektedir. Bu itibarla hem varlık hem de bilgi kavramına ilişkin tartışmaları özgül bağlamlarında ele almak en doğrusu olacaktır. Kısacası perspektiflerin farklılığı aslında meseleyi müşkül hale getirebilmektedir. Ancak şu soru yine aynı yerde durmaktadır, “Perspektifler neye göre oluşmaktadır?” Her hâlükârda bir neden ve bu nedenin ilintili olduğu bir kaynak aramak durumundayız. Şimdi felsefe tarihinde bu çerçevede ortaya çıkan kimi etkin yorumları tartışarak meselenin mahiyetini soruşturmaya çalışalım. Ancak bu soruşturmayı, bir açık

kılma, şayet açık kılınamayacaksa da açık kılınamazlığı açık kılma teşebbüsü olarak gördüğümüzü işin başında vurgulayalım.

I. Varlık ve Bilgi Kavramlarına İlişkin Tarihsel Perspektifler

Varlık anlayışları itibarıyla felsefi düşüncenin çığır açıcı düşünceleri, ileri sürüldüğü üzere iki zıt varlık anlayışını, dolayısıyla da iki zıt bilgi anlayışını temsil eden Herakleitos ve Parmenides'tir. Hareket-hareketsizlik, çokluk-birlik, duyu-akıl dikotomileri üzerinden inşa edilip günümüze kadar belirleyici bir etkisi olan felsefi düşüncenin bilinebilen ilk kaynaklarının mezkûr iki düşünür olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda işaret edildiği üzere varlık ve bilginin birbirini tazammun ettiği varsayımımıza göre acaba gerçekte bu iki paradigmanın zıtlığından bahsedilebilir mi? Perspektif farklılığı, zıtlık olarak nitelenmiş olamaz mı?

Herakleitos, bir oluş filozofudur. Ona göre her şey oluş halindedir. Artık vecize olmuş kendi sözleriyle ifade edecek olursak; *"Her şey akar."* *"Bir ırmakta iki kez yıkanamazsın çünkü o ırmak artık eski ırmak değil, sen de eski sen değilsin."* *"Değişmeyen tek şey değişmenin yasasıdır."* (2014:27-29) Burada şu soru sorulabilir. Herakleitos bütün bunları nasıl bilmektedir? Kendimizi Herakleitos'un yerine koyduğumuzda bu soruya şöyle cevap verebiliriz. *"Bizatihi içinde var olduğumuz varlık dünyası bunu göstermektedir. Diğer var olanlarla birlikte biz de kesintisiz bir hareket, oluş ve akış içerisindeyiz. Bu durumun hem içinde hem de gözlemcisi durumundayız."* (Capelle, 2016:100)

O hâlde bu bağlam içerisinde varlık ve bilgi ilişkisi nasıl tesis edilmeli veya nasıl yorumlanmalıdır? Varlık mı yoksa bilgi mi önce gelir? *"Her şeyin değiştiğini müşahede ediyoruz."* diye başladığımızda doğal olarak vakıya uygun olanı tespit etmek, bilgi olmaktadır. Evvela vakia olacak ki ona uygun tanımını, dolayısıyla bilgiyi dile getirebilirim. Bu durumda varlık, bilgiyi önelemekte ve buna tabi olan duyular ile vakıyı tespit edebilmekteyiz. Dolayısıyla bilginin kaynağı duyular, duyuların dayanağı ise varlık ve olaylar olmaktadır. Bu durumda duyuların verdiği bilgi, gerçeğin varlığını yansıtır mı? sorusuna kesinlikle evet

demek zorundayız. Çünkü şüphe etmediğimiz bir hâle ilişkin yargıyı ancak kendisinden şüphe etmediğimiz bir kaynak sağlayabilir. Buna göre değişim, hareket, oluş ve bozuluş apaçıktır ve kesindir, Sadece duyular evrenindeki var olanların sabitliği olmadığından “...dır” demek mümkün olamamaktadır. Herakleitos bu durumu betimleme sadedinde “Varlık yoktur” derken oluş halindeki kesintisizliğe ve sübutun olmayışına işaret etmektedir. Dolayısıyla burada yok olduğunu söylediği varlık, duyulur evrende duyulabilir olan var olanlardır. Öte yandan onda bütün bu değişimi yöneten, kaosu önleyen kozmik bir ilke de olmalıdır. Herakleitos’un *Logos* dediği bu ilkenin değişim ile olan ilişkisi aşağıda tekrar edileceğinden bu meyandaki tartışmayı oraya bırakalım.

İlk Çağ ontolojisinin diğer önemli düşünürü, Herakleitos’a karşıt olarak konuşlandırılan Parmenides’tir. “Varlık vardır, yokluk yoktur.” tolojisiyle düşüncesini dile getiren Parmenides, hareketsizliği varlık görüşünün temelini koyar. “Var” olanı düşünmek, çelişmesiz düşünmek; “yok” olanı düşünmek ise çelişmeye düşmektir diyen Parmenides’e göre ancak düşünülebilen şey vardır çünkü düşünceye konu olabilecek bir şey mevcut olmasaydı düşünce de mevcut olamazdı. Var olan şey vardır ve daha fazla veya daha az olamaz. Bu yüzden hareketsiz olmalıdır. Şayet hareket etseydi boş bir mekân içinde hareket etmesi gerekirdi. Boş mekân ise yoktur (Sunar, 1971: 17-27). Felsefe tarihinde ilk mantıkçı olarak kabul edilen ve Elea okulunun kurucusu sayılan Parmenides’in “varlık” kavramının kendisinden mantıksal/akli bir zeminde bu anlamı çıkarsadığını söyleyebiliriz. “Var” dediğimizde yok olması mümkün olmayan bir şeyden bahsettiğimiz için bu, ispat gerektirmeyen bir durumdur. Sonradan ortaya çıkan bir şey de “var” değildir çünkü “var” olmak “her daim bulunmak” demektir.

Elea okulunun argümanlarının mantıksallığını Parmenides’in öğrencisi Zenon ile özdeşleştirilen paradokslardan hareketle kısaca özetlemek, meseleyi daha anlaşılır kılacaktır. En meşhur paradokslardan biri Aşil paradoksudur. Aşil ile kaplumbağa arasında yapılacak bir yarışta kaplumbağanın yarışa bir miktar önde başlaması koşuluyla Aşil hiçbir zaman ona yetişemeyecektir. Aşil’in kaplumbağaya yetişebilmesi

için önceden Kaplumbağaya verilen mesafeyi geçmesi gerekir. Aşıl bu mesafeyi geçtiğinde kaplumbağa biraz daha mesafe kat etmiştir, o mesafe geçildiğinde de kaplumbağa yine bir miktar daha hareket etmiştir. Dolayısıyla bu durum sonsuza değin böyle devam edecek ve Aşıl kaplumbağayı hiçbir zaman geçemeyecektir. Diğer bir paradoks ise yaydan çıkmış ok paradoksudur. Buna göre de havada hareket ediyormuş gibi görünen ok, gerçekte hiçbir zaman hareket etmemektedir. Burada Aşıl paradoksunda gördüğümüz aynı mantık işlemektedir. Hareket eden ok, sona varmadan önce ortaya varmak, ortaya varmak için onun ortasına, onun da ortasına varmak için onun ortasına varmak durumundadır ve bu durum böylece sonsuza kadar gider ve gerçekte ok zaman içindeki her anda belirli bir konumdadır ve okun bulunduğu konumu aşması imkânsızdır. Dolayısıyla da hareket imkânsızdır. Söz konusu paradokslar, uzamın sonsuza değin bölünebilmesinin mantıksal imkânından hareket edilerek zaman da yok sayılarak oluşturulmuştur. (Capelle, 2016:131-34) Eğer hareket yoksa değişme de olmayacak, değişme olmayınca başka bir varlık meydana gelmeyecek ya da var olan bir varlık yok olmayacaktır.

Hareketin ve çokluğun yanılısama olduğunu, aslolanın hareketsizlik ve değişmezlik olduğunu savlayan bu düşüncenin bütün çabası varlığın değişmezliğini ve birliğini ortaya koymaktır. Zenon paradoksları da hareketsizliği, sabit oluşu ifade etmektedir ancak burada çelişki gibi görünen bir duruma işaret etmek istiyoruz. Parmenides, hareketsizliği varlık kavramı için varsayarak varlığın birliği fikrine ulaşmaktadır. Bir olan varlık, hareket etmediği gibi bölünemez, parçalanamaz. Fakat Zenon paradokslarında mantıksal olarak sonsuza değin mekânsal bölünebilmenin yol açtığı hareketsizlik ileri sürülmektedir. Varlık (töz) kavramının kendi tanımında bölünemezlik mantıksal olarak bulunduğu göre nasıl oluyor da görünenlerin sonsuza değin bölünebilirliği üzerinden hareketsizlikleri tespit edilebiliyor? Şayet “varlık ile ‘nesnelere hiçliğin içine gömüldüğünde kalan’ (Weischedel, 2001: 27) şey kastedilmektedir. Gerçekte varlık hareket etmediği gibi bölünemez ve her zaman kendi kendisiyle özdeşdir. *Görünenlerin gerçekte bir hakikati yoktur.*” denilecek olursa bu durumda da Parmenides ile Herakleitos’u sadece oluş evrenine ilişkin yargıları veya oluşun arka plandaki ilke ile olan ilişkisini

farklı yorumlamaları bağlamında mutlak karşıt düşünürler olarak konumlandırmak doğru olmayacaktır. Çünkü Herakleitos'un *Logos'u* ile Parmenides'in *Nous'u* benzer ontolojik statüye sahip olmaktadır. Tek bir farkla, birincisinde *Logos* değişimin ikincisinde ise *Nous* değişimemenin ilkesidir fakat gerçek anlamda varlık "*Bir*" dir. (Cevizci, 1999:45)

Varlık-bilgi ilişkisi bağlamında üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise bize göre *görünen* ile *düşünülen* arasındaki ayırımın mahiyetidir. Gerçekte her iki düşünür de görünüşlerin ontolojik inkârına gitmemektedir. Parmenides de gerçekte bir görünenler dünyasında yaşıyor, yiyor, içiyor koşuyor vs. Herakleitos da. Her ikisi de bizim gördüğümüzü görmekte ve yaşamaktadırlar. Olup biteni anlama çabası, görünenle yetinmemeyi salık vermektedir. Peşinde olunan şey, "hakikat"tir. Hatta bizzat felsefenin amacı da budur. Kalkış noktaları ise "Değişenin, oluş ve bozuluşa tabi olanın hakikat olmaması icap eder." kabulüdür. Gerçekte bunun niçin böyle olması gerektiği izaha muhtaçtır. Başka bir deyişle her şey değişiyorsa değişimin kendisi yegâne hakikattir ve arkasında herhangi bir ilke yoktur denilemez mi? Bu soruya "değişim ve hareketin sürekliliğinin belli bir düzen ve yasalılık gerektirmesi dolayısıyla bir ilkenin olması zorunludur" biçiminde cevap verilebilir. Strauss (1986: 25)'un deyimiyle düzen ve anlam aynı şeydir. Bu yüzden bu iki zıt ontoloji görünenin arkasında görünmeyen ve ancak akılla kavranan *Nous* ya da *Logos'u* kabul ederek bir sabit değişmeyen ilkede birleşmişlerdir, diyebiliriz.

Düzen sağlayıcı bir ilkenin olmasının zorunlu oluşunun kaynağının *a priori* mi yoksa deneysel mi olduğu ise tartışmaya açıktır. Kuşkusuz insanlar kendi varlık evreninde hep bir nedensellik olduğunu gözlemlemekte ve düzen sağlayıcı nedenler sayesinde düzenin inşa edildiğini görmektedirler. Dolayısıyla insanların görünenler dünyasından hareketle görüp bildiklerini, ilk neden için de geçerli saymaları oldukça doğaldır. Tikelden tümele doğru bir gidişatın insan zihninin bir eylemi olduğunu biliyoruz. O halde bu durumda varlığın düzeninin bir düzenleyici gerektirdiği çıkarsamasının yine varlığın kendisinden hareketle yapıldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla hem Parmenides'in hem de Herakleitos'un

idare edici bir ilkeye müracaat etmelerinin kaynağını olgular evreninde bulmak mümkündür. Fakat Parmenides ile Elea Okulu'nun değişmez ilkeye ilişkin yargıları, yukarıda ifade edildiği üzere mantıksal/akılsal temellidir. Dolayısıyla Varlığın değişmezliğinin ve bölünemezliğinin varlık kavramının kendisinde içkin olmasının yanı sıra yaşam dünyasındaki olgu ve olayların da akılsal olarak değişmezliğinin mantıksal bir çözümleme ile ortaya konulması, onları “varlık”ın gerçekte böyle olması gerektiği sonucuna götürmüş olabilir. Buradan ilk ilkeye akıl ile ulaştıkları sonucu değil, değişmez ilkenin nasıl olması gerektiğini akıl ve mantıkla izah ettikleri sonucu çıkar. Yani bir temel ilkenin olması zorunluluğuna deneyimle, o ilkenin değişmez ve hareketsiz oluşuna ise mantıksal bir izahla ulaştıklarını ileri sürebiliriz. Bu durumda varlık ve bilgi ilişkisini yorumlamada zihnin bir işlev gördüğünü ancak ilkesel bir varlığın olduğu tespitinde ise var olanların yol gösterici olduğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu birlik ontolojisinin, daha önce sorduğumuz “Varlık mı yoksa bilgi mi önce gelir” sorusunun yerine “Var olmak mı yoksa bilmek mi önce gelir?” sorusu bağlamında da açıklanabileceğini düşünüyoruz. Bu durumda perspektif farklı olduğundan varlık ve bilgi kavramlarına ilişkin tanım da doğal olarak farklı olacaktır. Kuşkusuz var olmadan bilmek mümkün değildir. Var olan biziz ancak bilen de biziz. Var olmak ile aynı anda bilmeye başlıyoruz. “Önce var olduk sonra da bildik.” demek, var olmanın kendisiyle çelişir. Çünkü bu, “bilinçsiz bir var olan olarak var olmak” durumuna işaret eder ki buna bilen özne açısından “var olmak” diyemeyeceğimiz açıktır. Hâl böyle ise “bütün yargılarımız bilinç ile başlar” demek zorundayız. Bu bağlamda varlık ve bilgi ayırımı ortadan kalkar. Bütün varlık, “benin bilinci”nden hareketle bir kurgu içine yerleştirilir ancak bu kurgu “ben”in de içinde olduğu, deneyimlediği bir kurgu olup doğası gereği dışta kalabilirdiği bir kurgu değildir. Bu tasavvurun bizi götüreceği nokta ise Heideggervari monist bir ontolojidedir. Bu ontolojide mutlak düalizm olmadığından “bilmek” ile “var olmak” yer değiştirir veya özdeşleşir. Herakleitos ve Parmenides’in oluş ve harekete yönelik tespitleri birincil aşamada bilen öznenin dış dünyaya yönelmesi neticesinde ortaya çıkmış olabilir

ancak monist kurgularının, bilinç varlığı olan öznenin var olanları aşan merkezi bir varlık olarak telakki edilmesinin sonucu olduğunu söylemek de mümkündür.

Şimdi Parmenides sonrası dönemdeki duruma belirlediğimiz filozoflar (Platon, Aristoteles, Kant) bağlamında kısaca göz atalım.

Platon, Parmenides'in izinden giderek duyulur ve düşünülür dünya ayırımını devam ettirir. Parmenides'in düşünülür dünyasını gayri maddi bir evren olarak tasarlayan Platon, ideler dünyası adını verdiği bu dünyanın hakikat olduğunu, görünüşler dünyası olan bu dünyanın ise idelerin yansıması veya gölgesi olduğunu ileri sürer. Burada hakikat (*episteme*), idelerden ibarettir. İdelerin bilgisine sahip olmak hakikatin bilgisine sahip olmaktır. Esas olan ideleri gölge dünyadaki yansımalarının çağrışımı sonunda ideaları hatırlamaktır. Bu anlayış, hakikat ile varlığı özdeşleştiren en tipik idealist ontoloji örneklerinden biridir. Bir duyu varlığı olan insan aynı zamanda bir akıl varlığıdır da. Platon'a göre duyular gölgeler evreninde iş gördüğü için ideler evrenine yükselemez. Buraya yükselecek ve hakikati keşfedebilecek olan akıldır. Bunu kâmil idrak edecek olan kimse ise filozoftur. Peki, her akıl bunu idrak edebilir mi? Platon'un bu soruya cevabı kurtuluş öğretisidir. Ona göre duyuları aşmanın yolu asketik bir hayat yaşamak ve ruhun bedenler arasında ölüm denen seyahatini sona erdirmekle sağlanır. Ruh gölgeler aleminde kalır ve bedenin imkanları olan duyulara ve hazlara bağlı yaşarsa hiçbir zaman ruh göçünden kurtulamaz. Ancak devletin gözetiminde yapılan eğitim sayesinde ruh, erdemleri kazanarak bedene hâkim olursa o zaman ölüp başka bir bedene değil doğrudan gelmiş olduğu ruhlar âlemine yani idealara dönebilir. Bu itibarla onun kurtuluş öğretisi, ahlâkî bir kurtuluştur. Bunun gerçekleşmesi için ise eğitime, eğitim için de devlete ihtiyaç vardır. Öte yandan Platon böyle dese de gerçekte ontolojisinin matematiksel/geometri temelli bir ontoloji olduğunu biliyoruz. Geometri bilmeyeni Akademi'den içeri almaması, ontolojisinin akıl/mantık temelli kurgusundan dolayıdır. Platon da Parmenides'e benzer bir biçimde salt mantıksal/akli çıkarımlarla değişmeyen/bölünmeyen bir varlık dünyasının olduğunu açıklamaya çalışır. Bu öğretilerde

bir tane hakikat alemi vardır ve bu aleme dair bilgi de hakiki bilgidir. Akıl hakikati kuramaz ancak keşfedebilir. Ahlâk ise bu hakikate uygun yaşamın adıdır. Asketik yaşam bu kurgunun insana dair pratiğini salık verir. Her hâlükârda esas olan varlıktır ve varlık kuşatıcıdır, tarih ve zaman dışıdır.

Platon'un öğrencisi Aristoteles, gayri maddi özelliğe sahip ideler öğretisini adeta gökten yere indirerek, hocasının idesini gayri maddi bir unsur olarak madde ile birlikte, 'bir varlığı o varlık yapan' forma dönüştürür. Bunu ise tikelliklerin arkasında bulunan tümel bir varlık olarak tasavvur eder. Madde-form öğretisi olarak karşımıza çıkan bu öğretilerde form (*eidōs*), her nesne cinsinin bir özelliği ve aynı zamanda bir nedenidir. Bilindiği üzere Aristoteles bir varlığın oluşmasını ve epistemolojik açıdan anlaşılmasını dört nedene bağlar: fail neden, ereksel neden, maddi neden ve formel neden. Bir varlık bu dört neden ile izah edilebilir. (Aristoteles, 993-a-15) Tanrı ilk hareket ettirici olarak bütün varlıkları kendisine çekerek bir hareket başlatmıştır. Bu yolla varlıklar form kazanmış ve içkin forma göre hareket etmeye ve salt forma yönelmeye başlamışlardır. İnsan da dâhil bütün var olanlar kendini gerçekleştirmek ister. Bu salt form olan Tanrı'ya varana kadar devam eder. Aristoteles'in bu tümele doğru gidişinin kaynağında deneysel gözlemler vardır. Çünkü bütün tikeller bu şekilde hareket etmektedirler.

Aristoteles'in varlık-bilgi ilişkisini nazara veren düşüncesi, kategori öğretisidir. Aristoteles varlığa ait on kategori kabul eder. Bunlar; töz, nitelik, nicelik, görelilik, mekan, zaman, durum, sahiplik, etki ve edilgidir. Kategori varlığın yüklemidir ve ilgili yargıyı oluşturan ana unsurdur. Aristoteles'e göre öncelikle yüklem kendisine yüklenebileceği bir şey olmalıdır. O şey bizatihi tözdür. Bir şeye "...dır." demek için evvela o şey olmalıdır. Aristoteles'e göre bu temel ve birinci kategoridir. Bu şey nedir? sorusuna "...budur" imkânını sağlayan şey ancak tözün kendisidir. Bundan sonra töze yukarıda ifade edilen yüklem yüklenbilir. Bir töze bu niteliklerden biri yüklendiğinde töze ilişkin bir bilgi önermesi de kurulmuş olur. Fakat bu yüklenecek olan nitelikler nerededir? Aristoteles' göre kategoriler bizatihi varlığın kendisindedirler. Bu

yüzden varlığın kategorileri olarak nitelenirler. Bu kategoriler zihnin bunları kopyalamaya uygun olması bakımından aynı zamanda zihnin kategorileri olarak da nitelenebilir. Fakat zihnin görevi var olanı terkip ve tahlil etme yetkinliği göstermesidir. Deneysel olanı bilgi de öne alan Aristoteles, zihni varlığa tâbi kılmak bağlamında klasik ontolojinin bir örneği olmaya devam eder. Bu yüzden Aristoteles'in kategorileri metafiziğin konusu olarak kabul edilir. Gerçekte Antik dönemde metafizik, kuşatıcı ve en genel bilgi türü olduğu için çağdaş anlamıyla bilgiye dair bütün unsurlar metafiziğe dâhildir zaten. Dolayısıyla her hâlükârda ister salt form ister tikellere ilişkin kategoriler konusunda olsun, Aristoteles'in varlığı ve var olanı önceleyerek zihni buna tabi kıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu anlayışın karşısında Modern dönemin önde gelen filozofu Kant konumlandırılmaktadır. Kant, Aristoteles'in varlık kategorilerini karşısına saf zihnin (*Verstand*) kategorilerini koyarak kategorileri varlıktan zihne taşır. Kant'a göre zihin, bilgi üretiminde pasif değildir. Zihin ve görü birlikte bilgiyi organize ederler. "Kavramsız görüler kör, görüsüz kavramlar boştur" önermesiyle dile getirdiği bu durum, epistemolojide adeta bir orta yol tutumudur. Evvela bir nesnenin bilgiye konu olabilmesi için duyarlığın *a priori* formları olan zaman ve mekân içinde olması gerekir. Daha sonra *a priori* olan dört ana kategori ve on iki yargı formu ile nesneye dair zihnin bilgi üretimi gerçekleşir. Bu kategoriler veya kavramlar, nicelik (birlik, çokluk, tümlük), nitelik (gerçeklik, olumsuzlama, sınırlama), ilişki (töz, neden, birliktelik), kiplik (imkan, var olmak, zorunluluk)'tur. (Kant, 2002: 54)

Kant'a göre bütün deney yargıları, temellerini duyuların dolaysız algısında bulurlar. Ancak sadece bundan dolayı bilgi oluşmaz. Duyusal algıyla birlikte kaynağı tamamen *a priori* olarak zihinde bulunan özel kavramları veya saf kavramları da bilgi sürecine eklemek gerekir (Kant, 2002: 48). Her algı, öncelikle yukarıda arz ettiğimiz on iki kategori (kavram) nin altına konur ve bunlar vasıtasıyla dış dünyadan alınan ham deney verileri nesnel geçerliliğin deney yargılarına dönüşürler. Dolayısıyla düşünme edimi de tasarımları birleştirme işleminden

başka bir şey olmamaktadır. Kant'a göre yargıda bulunma veya genel olarak tasarımları yargılarla ilişki içine sokma olan düşünme edimi, öznel ve nesnel yargılar üretebilir. Öznel yargılar bir öznedeki bir bilinçte, nesnel yargılar ise genel olarak bir bilinçte zorunlu olarak birleştirildiği zaman oluşurlar. Bunlar sırasıyla analitik ve sentetik yargılardır. Bilgi için elverişli olan yargılar sentetik yargılar olup, zihnin saf kavramlarının altına deneysel algıların zorunlu olarak girmesi ile şekköl ederler (Kant, 2002: 56).

Bize göre Kant'ın özgünlüğü, zaman, mekân ve kategorileri *a priori* kabul etmesi, zihnin bir niteliği olarak ortaya koymasıdır. Fakat bu niteliklerin zihne ait olması, zihnin gelişigüzel olarak bu kategorileri nesneye dayatması anlamına gelmemelidir. Nesne de bu kategorilere uygun olmak durumundadır. Örneğin sayı kategorisi her ne kadar zihinsel ise bir olan nesneye iki nitelimesinde bulunamayız. Çünkü nesnenin kendisi bunu kabul etmez. Öte yandan sayı kavramının nesnel bir karşılığı da bulunmamaktadır. Kavramın *a prioriliği* bu meyanda anlaşılmalıdır. Kavramı kabule uygun olan nesne ile kavram birleştğinde veya algı-görü kavramın altına girdiğinde bilgi meydana gelir.

Gerçekte kategorilerin harici varlıklarının olmaması bakımından zihinsel olduğunu varsaymak, orta yolu bulmak açısından işlevsel görünebilir. Öte yandan söz konusu kavramların nesnenin bir özelliği olarak zihin tarafından kopyalandığını da söylemek mümkündür. Meseleyi daha anlaşılır kılmak için geometri üzerinden akıl yürütmemizi sürdürebiliriz. Bilindiği üzere geometrik şekillerin varlığı ve ilgili yasaları *a priori* kabul edilir. Çünkü harici varlıkları yoktur ve söz konusu şekiller varlıklarını uzama borçludurlar. Şayet uzam olmasaydı bu şekillerin hiçbir varlık imkânı bulamayacaktı. Varlık imkânı bulamayan bu şekillerin zihin tarafından tahayyül edilebileceğini söylemek hiçbir biçimde kanıtlanamayacak bir varsayımdır. Bunu tespit edebilmenin yegâne yolu, uzamsız bir varlık sahasını görülemektir. Böyle bir şeyin düşünülmesi ve de gerçekleşmesi ise yuvarlak bir üçgeni düşünebilmek kadar imkânsızdır. Buna karşın uzamda şekiller var olduktan sonra zihnin bunların idesine sahip olduğunu ileri sürmek kıyas mantığı gereği

daha makul görünmektedir. Bu bakımdan Kant'ın *a priori* kavramlarının da var olanların niteliklerinden zihnin bir soyutlaması olduğunu ileri sürmek son derece mümkündür. Zihnin rolü, bize göre bütün bu olup bitenleri, oldukları gibi tespit etmeye elverişli bir araç olmaktan ibarettir. Tıpkı gözün, nesnelere olduğu hal üzere bize göstermesi gibi. Örneğin göz yuvarlak bir cisim kare olarak göstermeye muktedir değildir. Çünkü yuvarlaklık o cismin niteliğidir, gözün değil. Benzer şekilde zihnin de bir varlık olarak varlığın yasasına tabi olup varlığın niteliklerini olduğu gibi algılamaya muktedir bir yeti olduğunu söylemek bize göre mümkündür. Tersinin ispatı ise oldukça zor görünmektedir. Kabaca ifade edecek olursak; yargıların teşekkülüne varlığın kendi ontolojisinin mi yol verdiği yoksa *a priori* birtakım kavramların mı varlığa kendi yasasını dayattığı tartışmasında Aristoteles ve Kant'ın kategori telakkilerinin birbirinden farklı olduğunun farkında olarak ister Aristoteles'in isterse de Kant'ın yanında yer alalım, öznenin de bir varlık olduğu hesaba katıldığında her halükarda varlığın bilgiyi öncelediği veya varlık durumunun ister nesne olsun ister özne olsun ilgili yargıları belirlediğini söyleyebiliriz. Özneyi işin içine katmadan, düalist bir zeminde kalarak dahi yargının her daim 'bir şeyin yargısı' olduğunu ve ancak o şeyin bilgisine sahip olduğumuzu biliriz. Bu durumda hakiki (gerçek) bilgi, hakiki varlığa ait olan bilgidir. Şayet varlığın kendisi izafi ise ona ilişkin bilgi de izafi olacaktır. Çünkü varlık telakkisi hakikat telakkisi ile özdeşdir. Tıpkı Platon'daki *episteme*'nin, hakiki varlık olan *ide*'nin bilgisi olması gibi.

II. Genel Bir Değerlendirme ve Sonuç

Hakikat ontolojik bir kavram mıdır yoksa epistemolojik bir kavram mıdır? biçimindeki bir soru, klasik düşünce açısından anlamlı değildir. Kabaca hakikati, *doğru olanı tespit* olarak tanımlayacak olursak burada bir *tespit* bir de *olan* kavramı vardır. *Tespit etme, olan*'ın onaylanmasını ifade eder. Burada şu temel sorular sökün etmektedir: Varlık evreni görünenden mi ibarettir yoksa arka planda bütün bunları idare eden ilke var mıdır? Kant'ın dediği gibi biz varlığın sadece fenomenini

mi görüyoruz? Numen denen kendinde şeyi göremiyor isek var olduğunu nereden biliyoruz? Görünenlerin hakikat karşısındaki değeri ve statüsü nedir? Gerçekte mesele bu sorulara yanıt verebilmektir veya verilen yanıtların ne anlama geldiğini soruşturmadır. Bu meseleyi bile bildiğimiz tarih kapsamında ilk dile getiren filozoflar Parmenides ve Herakleitos'tur. Her iki filozof, yorumlamaları farklı da olsa, görünenin arkasında idare edici ilkenin olması gerektiğini söylemişlerdir. Söz konusu ilkeye ise oluş evrenine ilişkin duyum ve çözümlemeler sonucu ulaşmışlardır. Parmenides ve okulu görünenin gerçekte öyle olmadığını söylerken Herakleitos görünenlerin sürekli hareket içinde olduğundan dolayı sabitesinin olmadığını söyleyerek farklı perspektiften idare edici bir ilkenin varlığını savlamıştır. Başka bir deyişle birincisi salt mantıksal bir açıklama ile diğeri ise salt deneysel bir açıklama ile bu kanaate varmıştır. Her ikisi sonunda akılsal bir açıklama ile başka bir deyişle *Logos* ve *Nous* kavramları ile bir temel oluşturmak istemişlerdir. Bize göre her iki filozof da varlık veya var olanın izini sürerek hakikati elde etmeye çalışmıştır. Elde ettikleri ise onlara göre hakikatin kendisi veya mutlak bilgidir. Çünkü klasik ontolojide bilgi ve varlık birbirinden ayrılabilir değildir. Aynı düşünme tarzı ilk sistemci filozof Platon için de geçerlidir. Öğrencisi Aristoteles'in de varlığı öncelediğini ve varlığın niteliklerinden yapılan zihinsel çıkarsamalara bilgi adını verdiğini söyleyebiliriz. Burada değişen, bize göre, sadece yöntemdir.

Yeni Çağ felsefesinin genel karakteristiği bilgidir. Varlık tartışmaları Descartes'ten sonra yerini bilgi tartışmalarına bırakmıştır. Bu çalışma kapsamında ele aldığımız Kant, kuşkusuz bu çerçevede en etkili olan düşünürlerden biridir. Varlık-bilgi ilişkisinde adeta bir denge kurmaya çalışan filozof, yargıların kavramsal şemasının *a priori* olduğunu ileri sürer. Öte yandan bilgi malzemesinin görüye dayandıran filozof, deneysel verilen zihinsel kategorilerle tanıma dönüştükten sonra bilgisel bir hüviyet kazanacağını savlar. Burada zihne biçilen rol yargıların terkididir, başka bir deyişle malzemenin bir araya getirilişi, bir kavram semsiyesi altına konuluşudur ancak her hâlükârda harici bir malzeme de olmak zorundadır. Dolayısıyla zihnin görevi bilgiyi organize etmektir. Kant'ın kurmak istediği bu dengede de bize göre ibre daima var olan

lehinedir. Her ne kadar *a priori* kavramların varlığını şart koşsa da bu kavramların yukarıda da değinildiği üzere gerçekte *a priori* oluşlarını tespit etmek oldukça zordur.

Netice-i kelam, Modern zamanlar ile başlayan epistemoloji ağırlıklı düşünce gittikçe ontolojiden uzaklaşmış, hakikati tesis etme iddiasında olan epistemoloji, müstakil bir kimlik kazanmıştır. Bu çalışmanın özet bir biçimde serimlediği iddia ise hakikatin ontolojik bir kavram olduğu ve hangi anlamda alınırsa alınsın varlığın dışarıda bırakıldığı, en hafif tabiriyle ikinci plana itildiği bir epistemolojinin olanaksızlığıdır. Öznellik ve nesnellik düşüncelerini birincil derecede ilgilendiren bu iddiamız, doğal olarak varlığa öncelik vermek suretiyle nesnellik düşüncesinin de imkânına hatta zorunluluğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2010). Metafizik, (Çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Capelle, W. (2016). Sokrates'ten önce Felsefe Fragmanlar Doksograflar, (Çev. Oğuz Özügül). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Herakleitos, (2014). Kırık Taşlar, (Yayına Hazırlayan: Celal Üstüner). İstanbul: Can yayınları.
- Kant, I. (2002). Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mengüşoğlu, T. (2000). Felsefeye Giriş. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Onart, A. (1973). Yapısalcılık. Turk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi. C. XXVIII, Temmuz 1973, s. 252-262.
- Strauss, L. (1986). Mit ve Anlam, (Çev. Şen Süer, Selahatin Erkanlı). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sunar, C. (1971). Parmenides ve Varlık Meselesi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Yıl, 1971. Cilt 19, Sayı 1, Sayfa 17 – 27.
- Weischedel, W. (2001). Felsefenin Arka Merdiveni, (Çev. Sedat Umran). İz Yayıncılık: İstanbul.
- Yıldızdöken, Ç. (2018). Varlık Muhayyilesinde Öz Varoluş Meselesi. Metafizik Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi, (Ed. A. Kadir Çüçen) içinde. Bursa: Sentez Yayıncılık.